

Тема лекції: Психологічні погляди в епоху Просвітництва

ПЛАН

1. Асоціативна теорія в психології XVIII століття.
2. Суб'єктивно-ідеалістичні вчення Дж.Берклі та Д.Юма.
3. Сенсуалістична течія в психології.
4. Психологія здібностей.
5. Розвиток вчення про нервово-психологічні процеси.
6. Психологічні погляди на Русі у XVIII століття.

1. Асоціативна теорія в психології XVIII століття.

Самими радикальними критиками будь-яких навчань, що допускають вплив на природу і людину, виступили французькі мислителі. Вони об'єдналися навколо сімнадцяти книг. "Енциклопедії" (середина XVIII століття), що висвітлювали новітні досягнення науки, техніки і мистецтва (тому їх прийнято називати "енциклопедистами"). У цьому тлумачному словнику викладалися з матеріалістичних позицій і питання психології.

У століття, про яке мова йде, пробиваються ідеї історизму, що різко відрізняють психологічну думку цього періоду від панування строгого механіцизму в XVII столітті.

Ці ідеї проникають у пояснення природи, як неорганічної, так і живої. Якщо колишня картина світу була геометро-механістичною, то відтепер багато мислителів переймаються гіпотезою про еволюцію природи, її переходах від однієї епохи до іншої. Вершиною цих перетворень вважалася "природна людина", незалежно від того, до якого стану він належить.

В епоху висхідного капіталізму його ідеологи представляли суспільство як продукт інтересів і потреб окремих індивідів (Гоббс, Локк і ін.). При цьому взаємодія людей вважалася відповідно до механічної моделі природи підлеглим законам інерції, з якого виводилося споконвічне прагнення кожного індивідуального тіла до самозбереження.

У XVIII столітті життя суспільства починають осмислювати у виді закономірного, однак уже не механічного, а історичного процесу. Родові фактори виступають як первинні стосовно діяльності індивіда. Пошук їх зіграв важливу роль у прогресі не тільки соціологічної, але і психологічної думки.

Італійський мислитель Д. Віко (1668-1744) у трактаті "Підстави нової науки про загальну природу речей" (1725) висунув ідею, що кожне суспільство проходить послідовно через три епохи: богів, героїв і людей. Незважаючи на фантастичність цієї картини, підхід до соціальних явищ з погляду їхньої закономірної еволюції був новаторським. Вважалася, що цей розвиток відбувається в силу власних внутрішніх причин. Що стосується психічних властивостей людини, то вони, згідно Віко, виникають у ході історії суспільства. Зокрема, появу абстрактного мислення він зв'язував з розвитком торгівлі і політичного життя.

Д. Віко уявлення про над індивідуальну духовну силу, властиву народів в цілому і складовій першооснові культури й історії. На місце культу окремої особистості був поставлений культ народного духу. Затверджуючи пріоритет історично розвиваються духовні сили суспільства стосовно діяльності окремої особистості, Віко відкрив новий аспект у проблемі детермінації психічного.

Ряд французьких і німецьких просвітителів XVIII століття додали цьому аспектові першорядне значення. Французький просвітитель Монтеск'є (1689-1755) виступив із книгою "Про дух законів" (1748), занесеною католицькою церквою в список заборонених. У ній, усупереч навчанню про божественний промисел, стверджувалося, що людьми правлять закони, що, у свою чергу, залежать від умов життя суспільства, насамперед - географічних умов. Важлива роль приділялася також етнічним особливостям населення, характерові народу. Інший знаменитий французький просвітитель - Кон-дорсе (1743-1794) у "Ескізі історичної картини прогресу людського розуму" (1794) зобразив історичний розвиток у виді нескінченного прогресу, обумовленого як зовнішньою природою, культурними досягненнями (відкриття, винаходи), так і взаємодією людей. Він не заперечував ролі внутрішніх спонукань людини, але як двигун історії в нього виступали не окремі особистості, а маси.

У Німеччині філософ Іоганн Гердер (1744-1803), відстоюючи в чотиритомній роботі "Ідеї філософії історії людства" (1739-1791) думку про те, що суспільні явища змінюються закономірно, і трактував ці зміни як необхідні ступені в загальному становленні народного життя. При цьому в якості визначального інтервалу висувався розвиток не одного тільки розуму, але широко зрозумілої гуманності, людяності, досягнутої завдяки взаємному впливові людей один на одного.

Духовна активність, що відрізняє людину від живого, виявляється, по Гердеру, насамперед у мові. У творі "Про походження мови" (1770) він спробував розвинути історичний погляд на язикову творчість разом з тим зв'язати його з психологією мислення. Мова не є щось готове; його розвиток - динамічний, творчий процес. Розвиток індивідуальної свідомості у цих концепціях ставилося в залежність від культурно-історичного формування народу.

2. Суб'єктивно-ідеалістичні вчення Дж. Берклі та Д. Юма.

Девід Юм.

Проголосив єдиним об'єктом пізнання досвід. Відкинув рефлексію як джерело пізнання.

ДОСВІД = враження + відчуття + емоції + ідеї.

Розвинув вчення про плотський досвід (джерело знань) як потік «вражень», причини яких незбагненні. Проблему відношення буття і духу вважав нерозв'язною.

Заперечував об'єктивний характер причинності і поняття субстанції. Розробляв теорію асоціації ідей. В етиці розвинув концепцію утилітаризму, в політекономії розділяв трудову теорію вартості А. Сміта. Навчання Юма одне з джерел філософії І. Канта, позитивізму і неопозитивізму.

Волею людини, по Юму, керують саме афекти, а не розум. Розум сам по собі не здатний нейтралізувати дію якого-небудь афекту, це може зробити тільки інший афект.

Всі афекти Юм ділить на спокійні (наприклад, відчуття прекрасного) і бурхливі (наприклад, любов або ненависть).

Особливе місце серед описуваних їм афектів займає афект симпатії, яка поживила всі інші афекти. Вона виникає в результаті уявного перенесення себе на місце іншої людини, що випробовує певні душевні переживання

Берклі

«Бути – значить бути у сприйнятті». По Берклі, чуттєвий світ є не більше чим поєднання різних відчуттів. Ми можемо розраховувати на особисті відчуття. Вводить поняття Бога, він сприймає все, що відбувається в світі. Для пояснення процесу пізнання використовує ідею асоціації. Наші знання це поєднання простих ідей, окремих психічних елементів, тобто складні уявлення – це комбінація ряду простих, виникаючих завдяки нашим органам відчуття.

Його позиція отримала назву менталізм.

Менталізм – погляд, згідно якого усі знання є функцією психічних процесів. Це означає, що весь процес пізнання залежить від сприймаючого світу людини, що носить досвід.

3. *Сенсуалістична течія в психології.*

Крайнім сенсуалістом зарекомендував себе філософ Е. Кондільяк (1715-1780). Для наочності він запропонував образ "статуї", що спочатку не володіє нічим, крім здатності відчувати. Стоїть їй, одержати ззовні перше відчуття, хоча б саме примітивне (напр., нюхове), як починає діяти вся психічна механіка. Як тільки один запах змінюється іншим, свідомість готова одержати все те, що Декарт відносив до уроджених ідей, а Локк - рефлексії. Сильне відчуття породжує увагу, порівняння одного відчуття з іншим стає тим фундаментальним актом, що визначає подальшу розумову роботу і т.д.

На відміну від "статуї" Кондільяка інший француз Ж. Ламетрі (1709-1751) запропонував образ "людини-машини". Саме так він назвав свій випущений під чужим ім'ям трактат. З нього виявлялося, що приписувати людині душу настільки ж безглуздо, як шукати її в діях машини. Підняли бурю навколо цього змісту трактату, всі релігійні віровчення, і спалили його. Ламетрі вважав, що визнання Декартом двох субстанцій не більш, ніж "стилістична хитрість", придумана для обману теологів. Декарт усунув душу з організму тварин. Ламетрі доводив, що не має потреби в ній і організм людини, з яким сполучені його психічні здібності. Вони - продукт його машинноподібних дій.

Іншими лідерами руху за новий світогляд виступили К. Гельвецій (1715-1771), П. Гольбах (1723-1789) і Д.Дідро (1713-1784). Відстоюючи принцип виникнення світу духовного зі світу фізичного, вони трактували наділеного психікою "людину-машину": як продукт зовнішніх впливів і природної історії. Завершальний період у розвитку французького матеріалізму представлений лікарем-філософом П. Кабанісом (1757-1808). Йому належить формула, відповідно до якої мислення - це функція мозку.

Поняття про функції, вироблене фізіологією стосовно до різних органів, поширювалося на роботу головного мозку. Супротивники філософії матеріалізму використовували формулу Кабаніса для вульгаризації цієї філософії. Кабанісу приписали думку, начебто мозок виділяє думку, подібно тому, як печінка - жовч, а бруньки - мочу. Однак він, говорячи про свідомість як функцію головного мозку, мав на увазі зовсім інше.

До зовнішніх продуктів мозкової діяльності Кабаніс відносив вираження думки в словах і жестах. За самою думкою, підкреслював він, схований невідомий нервовий процес.

Французькі матеріалісти зіграли в епоху Просвітництва велику позитивну роль в інтелектуальному житті Європи. Вони відстоювали ідею цілісності людини, нероздільного зв'язку його тілесно-духовного буття з навколишнім середовищем - природним і соціальним.

4. *Психологія здібностей.*

Термін психологія ввів в Європі Христіан Вольф, видавши книги «Емпірична психологія» (1732) і «Рациональна психологія» (1734). Вольф намагається пояснити суть і природу душі. За пояснюючу основу він висуває поняття про здібності. Він описує різні класи психічних явищ, об'єднує їх в певні групи, і кожній групі відповідає відповідна здібність.

Інший варіант психології здібностей висунула так звана шотландська школа філософії. Представник і засновник цієї школи Томас Рід. Праця «Дослідження людського розуму та принципи «здорового глузду». Згідно теорії «здорового глузду» кожна людина народжується з певним записом принципів і істин, які дозволяють їй (людині) незалежно від досвіду розрізнити прекрасне і спотворене, хороше і погане.

5. *Розвиток вчення про нервово-психологічні процеси.*

Видатним фізіологом на той час був швейцарський вчений Альбрехт Галлер. Його праця «Основи фізіології» оцінюється, як розмежувальна лінія між сучасною фізіологією і попередньою. Вивчав, в числі інших проблем чутливість і подразливість (терміни ввів він). Прийшов до висновку, що нервово-психічні

явища пояснюються природою самого тіла, а не сторонніми факторами. Тобто підводить до думки, що психологія є власністю високоорганізованої матерії. Подальший розвиток вчення про рефлекс здійснив чеський фізіолог Прохазка. На його думку рефлекс викликається не будь яким зовнішнім подразником, а тільки таким, який перетворюється в чутливість.

Ще одна нова думка Прохазки – з точки зору рефлекса можна пояснити діяльність цієї нервової системи, в цілому. У XVIII ст. закладаються біологічні, фізіологічні основи для переходу від механістичного світогляду до біологічного.

б. Психологічні погляди на Русі у XVIII століття.

В Росії духовна атмосфера епохи Просвітництва визначила філософсько-психологічні погляди А.Н. Радищева (1749-1802). За його знаменитий твір "Подорож з Петербурга в Москву" (1790) він був присуджений до страти, посланням у Сибір. У посланні він написав трактат "Про людину, його смертність і безсмертя" (1792). Сама назва трактату співвідносило його з популярністю добутку Гельвеція "Про людину". Гельвецій висував на передній план культ чуттєвості й інтереси індивіда. Радищев же підкреслював, що в ряді питань його думка "відрізняється від гелвецієвої". Так, французький енциклопедист не показав, що людина соціальна.

Як підкреслював Г.В. Плеханов, Радищев шукав ключ до психології людей в умовах їхнього громадського життя. Спроби пояснити поведінки людських мас природним і закономірним ходом історії, спрямованим до нових прогресивних форм життя, незалежно від влади правителів, викликали ярість цих правителів.

Багато мислителів епохи Просвітництва жорстоко переслідувалися. Їхні твори спалювалися. Але ідея прогресивного історичного розвитку народу і його культури як факторів, що визначають свідомість окремих індивідів, зміцнювалася і збагачувалася в наступну епоху (найбільш розвитку філософську форму вона одержала в Гегеля), зробивши глибокий вплив на дослідження у галузі психології.

Отже, століття Просвітництва підготувало два напрямки в розробці проблем психологічного пізнання:

а) трактування психіки як функції високоорганізованої матерії - головного мозку, що сприяло експериментальному вивченню тих явищ, що вважалися породженням безтілесної, з'єднуючої людини з Богом душі;

б) навчання, відповідно до якого індивідуальна психіка корениться в соціальних формах, звичаях, дусі народу, яким рухає власна енергія культурної творчості, а не божественний промисел, вело до позитивного вивчення фактів, що запам'ятали психологічну своєрідність історичного буття цього народу (у мові, міфології, побуті й ін.).